

15. Познышев С.В. Очеркосновных начал науки уголовного права / С.В. Познышев. – М.: Издв-во НКВД РСФСР, 1923. – 164.
16. Исаев М.М. Основы пенитенциарной политики / М.М. Исаев. – М.-Л.: ЛГУ, 1927. – 129.
17. Утевский Б.С. Советская исполнительно-трудовая политика: учеб. для вузов и юрид. курсов / Утевский Б.С. – М.: Госполитиздат, 1934. – 240 с.
18. Советское уголовное право. Общая часть. – Л.: ЛГУ, 1960. – 306 с.
19. Пиантковсий А.А. Усиление общественности в борьбе с преступностью и некоторые вопросы теории советского уголовного права / А.А. Пиантковский // Сов. гос-во и право. – 1961. – № 4. – С. 59-62.
20. Алексеев С.С. Об объекте права и правоотношений / С.С. Алексеев // Вопросы общей теории права. – М.: Юрид. лит., 1960. – 364 с.
21. Ременсон А.Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / Ременсон А.Л. – Томск, 1965. – 36 с.
22. Ной И.С. Теоретические вопросы лишения свободы / И.С. Ной. – Саратов: Издат. полит. лит., 1965. – 276 с.
23. Исправительно-трудовое право. Общая часть: учебник для слушателей вузов МВД СССР / под ред. М. П. Мелентьева [и др.]. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1987. – 279 с.

ЛАРЧЕНКО М.О.,

кандидат юридических наук,

доцент, докторант

(Киевский национальный

Университет имени Тараса Шевченка)

УДК 343.543

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ В ЦАРСЬКІЙ РОСІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті автором проаналізований стан злочинності в Російській Імперії у період з кінця ХІХ ст. до середини 1917 року за статистичними та науковими працями. Виявлено значущий кореляційний зв'язок між сумою державних розходів та кількістю засуджених, з'ясовано вирішальну роль соціального напруження та революції як його наслідку, в генезі основних показників злочинності.

Ключові слова: соціальні фактори злочинності, статистичні відомості, державні розходи, кореляційна залежність, соціальне напруження, революція.

В статье автором проанализировано состояние преступности в Российской Империи в период с конца XIX века до середины 1917 года по статистическим и научным работам. Обнаружена значимая корреляция между сумой государственных расходов и количеством осужденных, выявлена решающая роль социального напряжения и революции как его следствия, в генезисе основных показателей преступности.

Ключевые слова: социальные факторы преступности, статистические сведения, государственные расходы, корреляция, социальное напряжение, революция.

In this article the author analyzes the state of crime in the Russian Empire in the period from the end of the nineteenth century until the middle of 1917 on statistical and scientific works. A correlation between the detected significant wallet government spending and the number of prisoners revealed the crucial role of social unrest and revolution, as its effects in the genesis of major crime figures.

Key words: social factors of crime, statistical information, government spending, correlation, social tension, revolution.

Вступ. На думку багатьох вчених, причини злочинності передусім потрібно шукати в соціальних відносинах, у протиріччях між основними класами суспільства, незбалансованості господарського механізму, пороках та недоліках економічного планування, а також у системі суспільного розподілу. З цим можна погодитись, але науковий підхід передбачає ґрунтовне і всебічне кримінологічне дослідження механізму впливу соціальних факторів на злочинність з залученням інструментарію та

досягнень інших галузей науки. В цьому контексті важливим є історичний досвід нашого народу, що відбиває його традиції та обумовлює сучасність.

Більшість кримінологів так чи інакше розглядали вплив соціальних чинників на злочинність в контексті аналізу її причин та умов. Серед них варто згадати: Антоняна Ю.М., Блувштейна Ю.Д., Долгову А.І., Закалюка А.П., Карпеця І.І., Кудрявцева В.Н., Кузнецову Н.Ф., Лунеева В.В., Міньковського Г.М. А також авторів ряду останніх досліджень і публікацій: Білоусову О.О., Гарасиміва Т.З., Головкина Б.М., Гуміна О.М., Денисова С.Ф., Дрьоміна В.М., Петровського А.В., Сторубльонкову О.Г., Скіфського І.С.

Серед дореволюційних досліджень зазначеної проблематики можна виділити Гарофало Р., Гернета М., Дюркгейма Е., Кетле А., Колаянні Н., Тарда Г., Феррі Е. та інших.

Принагідно відмітимо, що праці, присвячені впливу соціальних умов на злочинність, написані в дореволюційні часи іноді містять доволі несподівані висновки. Більшість з них спираються на конкретні історичні події, носять узагальнюючий характер та ґрунтовно досліджують соціальні умови саме в контексті їх впливу на злочинність. У той же час, завдяки дослідженням радянського періоду накопичений значний емпіричний матеріал, який стосується нашої країни, однак часто необ'єктивно висвітлюється криміногенна ситуація за кордоном, що зрозуміло в контексті політичного життя країни. Практично відсутні серед робіт як радянського періоду так і сучасних в Україні системні кримінологічні дослідження дореволюційного періоду кінця XIX – початку XX століття. Однак, саме цей період характеризується бурхливим соціальним життям та одночасним розвитком кримінології та статистики. І саме в документах того часу можна знайти неупереджений погляд на соціальну реальність в контексті детермінації злочинності.

Постановка завдання. В сучасний період розвитку науки, ми так само маємо змогу узагальнити накопичений кримінологами за півтора століття матеріал та неупереджено підійти до його оцінки. Отримані висновки не зайвим буде підтвердити статистичними даними, що дозволяють поставити за мету даної статті з'ясування справжнього характеру та напрямку впливу соціальних факторів на злочинність.

Результати дослідження. Е. Феррі до соціальних факторів злочинності відносив: збільшення та зменшення народонаселення, еміграцію, суспільну думку, звичаї та релігію, родинний лад, становище політичне, фінансове, комерційне, виробництво промислове та землеробське, адміністративний устрій, суспільну безпеку, суспільну освіту та виховання, суспільну благодійність [1, с. 31]. Дещо інший погляд на соціальні фактори злочинності зустрічаємо у Габріеля де Тарда, який виділяє: копіювання, поведінку вищих прошарків суспільства, ситуацію великих міст та міграцію, багатство і бідність, цивілізацію, закони, якими управляються суспільства [2, с. 106-196].

Соціаліст Н. Колаянні пропонував виділяти фактори соціальні у вузькому сенсі та економічні. В групу економічних виділяються ним ті феномени, які відносяться до життя суспільства, а непрямим чином і до життя індивіда, до матеріального добробуту. Взагалі представники соціалістичної школи в кримінології XIX – початку XX століття знаходили причини всіх злочинів в експлуатації людини людиною, в існуванні поряд класу індивідів, які нічого не роблять та класу працівників, що не мають часу на розвиток своїх інтелектуальних та моральних здібностей [1, с. 34-35, 51-52].

Обґрунтування вчення про соціальне походження злочину ми знаходимо і в численних працях знаменитого вченого А. Кетле. З його робіт головний інтерес представляє «Досвід соціальної фізики», де він опрацював, з поміж іншого, результати своїх попередніх праць по статистиці злочинності. Взвзявши епіграфом слова Лапласа про необхідність застосування до наук політичних та моральних методу досвіду і спостереження, який приніс стільки користі при вивченні природних наук, А. Кетле присвятив своє дослідження доказуванню підпорядкованості людських дій певним законам.

Серед цих дій він з перших же сторінок своєї праці приділяє особливу увагу тим діям, які кваліфікуються законодавством як злочинні. В них він бачить дивовижну постійність: не лише число їх із року в рік одне й те ж саме, але і знаряддя, якими вони вчиняються, застосовуються в одних і тих же пропорціях. «Суспільство, говорить він, містить у собі зародки всіх злочинів, що мають відбутися, бо в ньому вміщуються умови, що сприяють їх розвитку; воно, так би мовити, готує злочини, а злочинець є лише знаряддям. Всяке соціальне становище передбачає, таким чином, відоме число та відомий порядок проступків, які є необхідним наслідком його організації. ... Боротьба зі злочинами шляхом відповідної зміни соціальних умов, повинна, згідно до вчення А. Кетле, зайняти важливе місце. Не дивлячись на смертну кару, тюрми і каторгу кількість злочинів не зменшується. ... Поки існують одні й ті ж самі причини, завжди потрібно чекати одних і тих самих наслідків [3, с. 7-8].

Найбільше уваги соціальним факторам злочинності традиційно приділяла так звана соціологічна школа науки кримінального права. Перша робота в цьому напрямку вийшла у 1883 році. Її автором був Тураті – міланський соціаліст. Його основна теза – саме класова нерівність у суспільстві

є джерелом злочинності. Природжені злочинці представляють зовсім незначну кількість і також є продуктом бідності та нерівності [1, с. 80-81]. Розширив і підтвердив ці висновки Н. Коляєнні. Він у своїх працях розглядає вплив на злочинність таких факторів як: вік, стать, сімейний стан (зокрема, позашлюбне походження, шлюб), спадковість (з урахуванням виховання), расові особливості, фізичні фактори, бідність (житло, ціни на хліб).

Але наприкінці XIX століття лунають і зовсім протилежні погляди. Зокрема, як ніколи актуальною представляється думка, що соціалізм сам є могутнім фактором злочинності, зокрема, призводить до її збільшення, бо у школі, при вихованні дітей, він відмовляється від принципів релігійної моралі. В пресі поширює протисуспільні софізми проти приватної свободи та власності та проти інших істин, які є цементом централізованих суспільств; у сфері репресій відкидає особисту відповідальність; він розхитує весь суспільний порядок, збуджуючи антагонізм класів та відкидаючи всякі авторитети. Запереченням загробного життя він віднімає у бідних людей надію на майбутню благодать та штовхає їх до злочину [1, с. 93].

У той же час, у працях дореволюційних дослідників можна зустріти думки щодо різної сили впливу індивідуальних, фізичних та соціальних умов на різні види злочинів. Так, соціальні та економічні причини більшою мірою здійснюють свій вплив на крадіжки, та меншою – на вбивства і зґвалтування. [1, с. 70-71].

Втім ґрунтовне статистичне дослідження злочинності та наукове розкриття залежності між злочинністю та соціальним устроєм держави стало можливим лише з кінця двадцятих років XIX століття, коли почали збирати в певній системі статистичні відомості про рух злочинності спочатку у Франції, потім у Бельгії та в інших країнах. В Царській Росії перші заходи щодо організації статистичної справи стають помітні ще з 1802 року.

У цей період науковий інтерес щодо дослідження соціальних факторів злочинності представляють наявні друковані видання [4; 5].

Певною мірою, стан злочинності на початку XIX століття ілюструє наступна цитата: «Преступления въ Россіи не имѣють того характера варварства, который носятъ тѣже преступления въ другихъ земляхъ Европейскихъ. Развращеніе и своевольство еще не заразили нашего отечества. Самоубійства рѣдки и между простымъ народомъ: самоубійства еще рѣже. Кража, поддѣльваніе Государственной монеты и другія тому подобныя преступленія подвержены всей строгости закона, безъ всякаго воззрѣнія на лице преступника. ... Манифестомъ отъ 1801 года, уничтожены навсегда Тайная Экспедиція и пытка въ Россіи. Смертная казнь давно не извѣстна въ отѣчествѣ. Тѣлесныя наказанія, по нынѣ существующія, всѣмъ извѣстны. Дворянство за важныя преступленія лишается своего званія, достоинствъ, чиновъ и имѣній, и ссылается в отдаленныя страны Сибири. Въ Россіи и самый преступникъ полезенъ Государству трудами, къ коимъ присуждается: естлижъ несчастіями вразумится, то возвращаетъ собою гражданина, что въ просвѣщеннѣйшихъ земляхъ Европы еще и по сіе время неизвѣстно» [5, с. 39].

Найбільш масштабним аналізом статистичних даних середини XIX століття є праця «Статистическое обозрѣніе Россійской Имперіи», яке склав В. де Ліврон. Видання вміщує розділ «уголовная статистика», де наводяться різного роду узагальнені відомості та їх аналіз за відокремлені періоди з 1827 по 1872 роки.

З написаного про поширені злочини можна дізнатись, що в 1860-1867 роках перше місце за числом злочинів належить злочинній крадіжці та злодійському шахрайству, за якими слідує порушення уставів про казенні ліси, тобто в більшості випадків також крадіжкам, далі слідує бродяжництво; потім вельми видне місце належить злочинам проти честі. Всі інші роди злочинів менш значущі. Найбільше число звинувачуваних знаходились у віці від 25 до 30 років, неграмотні склали 70%, грамотні – 27%, а таких, які отримали вищу освіту – 3%. Наводиться також докладний аналіз залежності вчинення та характеру різних видів злочинів від статі. Зокрема, кількість засуджених жінок в 1872 році склали більше 9%, з них 74% звинувачувались вперше, 20,5% – вдруге. Загалом, на вік до 40 років, за свідченням автора, приходяться переважна частина злочинів підпалу, вбивства, святотатства та грабежу; на вік понад 40 років – смути, кровозмішення, підробка монет і асигнацій, державні злочини та зґвалтування [6, с. 312-322].

З 1904 року Центральний Статистичний Комітет починає складати щорічні статистичні збірники та видавати їх під назвою «Ежегодник России».

Більшість випусків «Ежегодника России» та «Статистического ежегодника России» (з 1911 року). містять докладну судову статистику, що подається в розрізі окремих губерній (крім випусків 1904 та 1916 років (перший і останній випуски, де зазначені розділи відсутні) [7; 8].

Але найбільш пізнавальними документами з правової статистики є наступні: «Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1875 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов 20 ноября 1864 года. В трех частях» та «Свод статистических

сведений о подсудимых, оправданных и осужденных по приговорам общих судебных мест, судебно-мировых установлений и учреждений, образованных по законоположениям 12 июля 1889 года» (видавався щорічно). Саме ці видання вміщують офіційну державну статистичну інформацію про злочини та осіб, що їх скоїли [9].

Названі вище щорічники дозволяють співставити цю інформацію з даними про населення імперії, які не позбавлені очевидних недоліків, втім можуть бути корисними. Наявна також інформація про характерні соціальні умови II пол. XIX – початку XX століття. Зокрема, віросповідання, грамотність, заняття населення, відомості про вживання алкоголю, інформація про навчання, відомості про міські та сільські поселення, землеволодіння, сільське господарство, гірничу справу, фабрично-заводська промисловість, торгівля, засоби сполучення, фінанси і кредит та інше. Відомості відрізняються неабиякою докладністю. Теж саме стосується і соціальних умов злочинності.

Деякі відомості про злочинність узагальнені нами та внесені до таблиці [7; 8].

Таблиця 1
Відомості про осіб, що судилися за убивство та крадіжку на початку XX століття

Роки	Кількість підсудних, що судилися за:				Виправдано підсудних, що судилися за:				Засуджено підсудних, що судилися за:			
	убивство		крадіжку		убивство		крадіжку		убивство		крадіжку	
	Ос.	Мс.	Ос.	Мс.	Ос.	Мс.	Ос.	Мс.	Ос.	Мс.	Ос.	Мс.
1902	4785	–	22608	–	1571	–	6992	–	3214	31	15616	51825
1903	4762	–	23710	–	1584	–	7408	–	3171	–	16302	–
1904	4489	–	24049	–	1532	–	7459	–	2738	–	16383	–
1905	4342	–	23966	–	1502	–	7898	–	2737	–	16068	–
1906	5438	–	21799	–	1753	–	7373	–	3658	–	14426	–
1907	7899	–	26144	–	2756	–	8322	–	5123	31	17822	60272
1908	10018	–	33258	–	3756	–	11319	–	6236	–	21938	–
1909	10879	–	37494	–	4077	–	13354	–	6799	–	24140	–
1910	11134	–	47114	–	4355	–	16120	–	6777	–	30994	–
1911	11987	239	48730	205866	4470	290	16381	142034	7517	86	32349	63832
1912	13037	221	51105	209791	4903	159	17602	145632	8134	62	33503	64159

Відомості Таблиці 1 взяті з матеріалів, підготовлених співробітниками Центрального Статистичного комітету. У свою чергу, джерелом для цих матеріалів послугували щорічні з 1873 року «Своды статистических сведений о подсудимых, оправданных и осужденных ...» Міністерства юстиції [9]. Останній том «Сводов» вийшов у 1915 році та включав свідчення за 1912 рік. Матеріали за 1913 рік були зібрані, але не були опубліковані, тому державна судова статистика відображає стан справ на початок 2013 року. В місцях, де стоять прочерки – відомості відсутні.

Більшість відомостей таблиці стосується окружних судів та судових палат (О. с.), що діяли на підставі Статутів 20 листопада 1864 року, а також мирових судів та судово-адміністративних установ (М. с.), які були запроваджені в 1864 році. Вони створювались для розгляду дрібних кримінальних злочинів та були судами зі спрощеним судочинством. 12 липня 1889 року більшість мирових судів було ліквідовано (за винятком Петербурга, Москви та Одеси). Їх функції перейшли земським начальникам (в сільській місцевості) та міським суддям (в містах), що призначались урядом. 15 червня 1912 року мирові суди були відновлені, але не в усіх губерніях.

Крім цього існували також військово-окружні та тимчасові військові суди та полкові суди, про масштаби діяльності яких ми знаємо з «Военно-статистических ежегодников армии». Так, в 1910 році судилися 245 офіцерів (0,6%) з 39.600 їх списочного складу, з них 58 виправдано. Жодного не було засуджено за крадіжку. З 1.144.834 осіб нижніх чинів армії судилось 34.135 (2,9%), з них за крадіжки – 5.464 особи. Виправдано

з усіх підсудних 4344 особи [10, с. 316-323]. У 1911 році судилися 317 (0,8%) офіцерів (з 40.440), 64 з них виправдано. З нижніх чинів під судом перебувало 34.330 (2,9%) з 1.182.453. З тих, що судилися, 5.602 – за крадіжки. Виправдано – 3.634 особи [11, с. 428-435]. Та в 1912 році судилися 397 (0,8%) офіцерів (з 48.615 осіб), з них 123 виправдано. З нижніх чинів 40.777 (3,2%) судилися (з 1.265.679), з них 5.914 – за крадіжку. Виправдано – 5.934 особи [12, с. 54-55, 394-401]. Загалом більшість військових були засуджені за злочини та проступки по службі.

Таблиця 2
Відомості про загальну кількість осіб, що судилися на початку ХХ століття

Роки	Кількість підсудних, що судилися:			Виправдано підсудних, що судилися:			Засуджено підсудних, що судилися:		
	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000	Всього в О. с.	Всього в М. с.	В о. с. на 100.000
1902	81207	–	58,3	27588	–	19,8	53599	66303	38,5
1903	82113	–	57,9	28605	–	20,2	53469	66726	37,7
1904	79254	–	55,0	28069	–	19,5	49516	61873	34,3
1905	76472	–	52,1	28619	–	19,5	46843	54820	31,9
1906	92841	–	62,2	33116	–	22,2	59230	55035	39,7
1907	113962	–	75,0	40756	–	26,8	72898	71245	48,0
1908	131914	–	84,9	50514	–	32,5	81127	81478	52,2
1909	135008	–	84,3	52028	–	32,5	82837	92203	51,7
1910	142884	–	87,2	54327	–	33,2	88478	86247	54,0
1911	145490	281666	87,1	52509	198304	31,4	92981	83362	55,7
1912	150757	286267	88,1	56676	203450	33,1	94081	82817	55,0

Таблиця 3
Загальна кількість засуджених в окружних та мирових судах разом на 100.000 населення Імперії

Роки	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Кількість засуджених	86,0	84,7	77,3	69,3	76,5	94,8	104,6	109,3	106,7	105,6	103,4

Так як окружні суди є основними в судовій системі розглядуваного періоду, кожна третя колонка табличних змінних (в Таблиці 2) відображає кількість осіб певного статусу (підсудних, виправданих, засуджених) в окружних судах та судових палатах на 100.000 населення Імперії (співставляються відомості з п'ятою колонкою змінних Таблиці 4).

З Таблиць 2 і 3 ми бачимо, що з 1902 по 1905 роки кількість осіб, що були притягнуті до кримінальної відповідальності в окружних судах, як і кількість засуджених відчутно зменшується щороку. Однак, вже з 1906 року і до 1911 ми бачимо різке збільшення розглядуваних показників, яке цілком узгоджується з відомими історичними подіями. Ми бачимо також, що і в мирових судах та судово-адміністративних установах зберігається ця ж тенденція, оскільки вона об'єктивно відображена в Таблиці 3, яка вміщує зведені дані окружних та мирових судів. У 2012 році ми бачимо зменшення кількості підсудних та засуджених, що очевидно відкриває новий період відносного покращення, який має припинитись напередодні 1917 року.

Маючи на меті пошук залежності між злочинністю та державними доходами і розходами, як соціально-економічним чинником, проаналізуємо дані Таблиці 4.

Таблиця 4
Відомості про державні доходи та розходи і кількість населення Імперії на початку ХХ століття

Роки	Державні доходи		Державні розходи		Кількість населення всієї Імперії (2)
	В тисячах рублів (1)	На душу населення (руб.)	В тисячах рублів (1)	На душу населення (руб.)	
1902	2.107.552	15,12	2.167.176	15,55	139.347.400
1903	2.202.708	15,53	2.107.868	14,86	141.866.400
1904	2.403.614	16,67	2.737.697	18,99	144.184.600
1905	2.818.073	19,20	3.204.753	21,83	146.796.600
1906	3.355.780	22,48	3.212.697	21,52	149.276.300
1907	2.485.517	16,35	2.582.608	16,99	152.009.300
1908	2.618.668	16,85	2.656.682	17,09	155.433.300
1909	2.689.085	16,80	2.607.452	16,29	160.095.200
1910	2.805.078	17,13	2.296.660	14,02	163.778.800
1911	2.954.351	17,69	2.845.691	17,04	167.003.400
1912	3.131.807	18,31	3.171.061	18,54	171.059.900

1. Суми державних доходів та розходів у щорічниках подаються в різні роки у різному вигляді: іноді загальними сумами, а іноді – окремо «звичайні» та «надзвичайні». У цьому випадку нами подається сума тих і інших.

2. Кількість наявного населення Імперії подається з урахуванням Фінляндії, яка іноді в щорічниках вказується окремо. Все населення за кожен рік з 1800 по 1913 рік приводиться в щорічнику за 1913 рік в узагальнюючій таблиці.

Якщо спробувати віднайти кореляційну (зв'язок як синхронність (узгодженість) або регресійну (причинно-наслідкову) залежність між змінними: кількість засуджених та державні доходи або розходи, то лінійної залежності між цими показниками не виявляється. Виявлена ж залежність, зображена на Рис. 1.

Графік залежності між змінними: кількість засуджених та державні витрати на душу населення

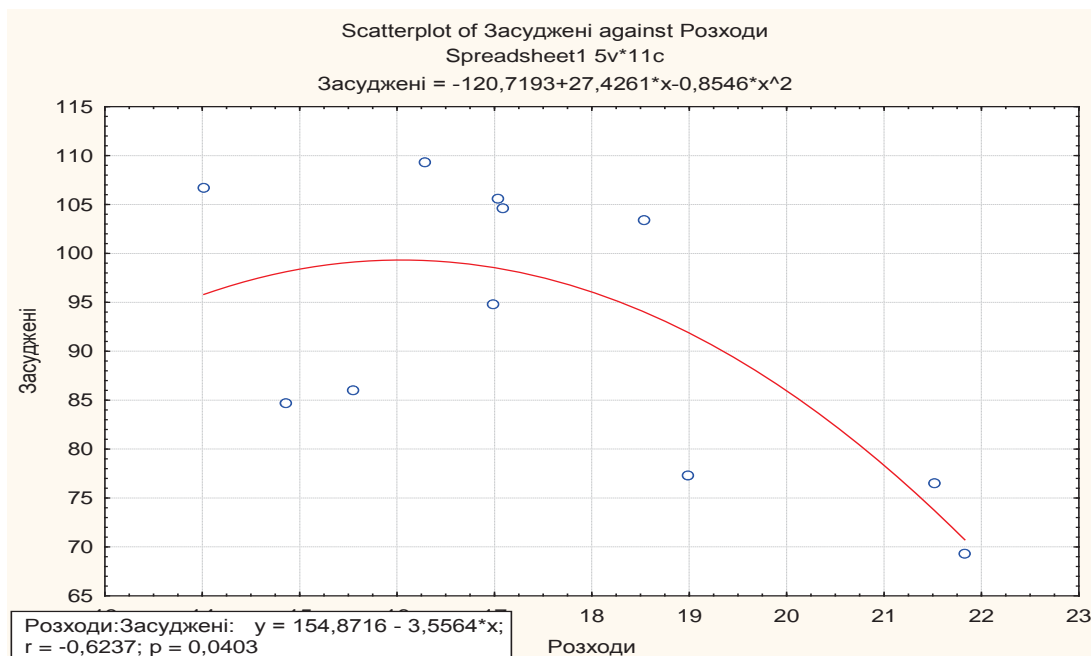

Рис. 1

Простежується поліноміальна регресія (за методом найменших квадратів), яка описується формулою: Засуджені = $-120,7193 + 27,4261 * X - 0,8546 * X^2$. Модель регресії має вигляд: $y = 154,8716 - 3,5564 * x$, де x – державні розходи на душу населення в рублях, а y – кількість засуджених в окружних та мирових судах разом на 100.000 населення. При цьому коефіцієнт кореляції дорівнює: $-0,62$ при $p < 0,05$ (є значущим). Тобто ми спостерігаємо певну кореляційну залежність, коли зі зростанням державних розходів зменшується злочинність, тобто при збільшенні розходів держави на душу населення (в рік) на 1 руб. – кількість засуджених в окружних та мирових судових установах зменшується в середньому на 3,6 особи (в рік) в розрахунку на кожні 100.000 населення Імперії. Однак, виявлена залежність між двома факторами може бути частково або значною мірою обумовлена впливом третього фактору, в даному випадку – соціального напруження, що мало результатом революцію 1905-1907 років та назрівання подальшої революційної ситуації, а потім реалізувалось шляхом переформатування влади в лютому та потім у жовтні 1917 року. Не вдаючись до аналізу історичних подій, варто сказати, що соціальна напруга, яка викликала першу російську революцію, не була реалізована аж до 1917 року.

Крім іншого, в щорічниках є статистична інформація про вживання алкоголю населенням імперії за частину розглядуваного нами періоду. Враховуючи, що вживання алкоголю виступає важливою умовою багатьох злочинних дій за твердженням сучасних кримінологів, буде корисним навести ці дані, хоча вони, звісно, є досить приблизними. Так, щорічник за 1905 рік містить показник вживання вина на душу населення (в середньому по Імперії), який дорівнює 2,58 відра. У щорічнику за 1909 рік вміщуються вже більш конкретні дані, з 1904 по 1909 роки, які стосуються вживання населенням вина та спирту взагалі (в відрах) в 40 градусах. Ось ці показники на душу населення в відрах і в рублях: 1904 – 0,54 (4,16 руб.); 1905 – 0,56 (4,59 руб.); 1906 – 0,63 (5,15 руб.); 1907 – 0,63 (5,15 руб.); 1908 – 0,61 (5,00 руб.), 1909 – 0,57 [7].

Як бачимо, дані рік від року суттєво не змінюються, і за такий короткий період не піддаються статистичному аналізу. Однак, один висновок все ж можна зробити, а саме той, що на початку ХХ століття населення Імперії вживало алкоголю значно менше, ніж сучасне українське населення. Для порівняння зазначимо наступне: Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що вживання вже 8 літрів алкоголю на душу населення є катастрофічним для нації, а при 10-11 літрах смертність починає перевищувати народжуваність. Наступає повне виродження народу [13]. Варто відмітити, що в Російській Імперії в розглядуваний період щорічний приріст населення складав близько 3.358.162 особи, зокрема, за рахунок різниці між народжуваністю і смертністю, які співвідносяться в середньому як 45 (народжуваність) до 29 (смертність) на 1000 населення [7].

Тому вплив цього показника – «вживання алкоголю» – на злочинність на початку ХХ століття не можна вважати доведеним.

В цьому аспекті варто зазначити, що вагомий вплив на рівень злочинності в Імперії чинить соціальне напруження, яке лише опосередковано підлягає вимірюванню. Та свідченням його впливу можна вважати відомості, які включені в рідкісну в наш час роботу проф. М.Н. Гернета під назвою «Революція, рост преступності і смертна казнь». Ця праця вийшла маленьким тиражем у 1917 році в період між двома революціями. Автор завершив свій аналіз через два місяці після приходу до влади Тимчасового Уряду і не уявляв можливості соціалістичного перевороту. Зі зрозумілих причин книга ніколи не перевидавалась. Професор вітає повалення самодержавства, скасування 18 березня 1917 року смертної кари та описує вплив революції на злочинність як безпосередній свідок цих подій.

Автор свідчить, що з відміною смертної кари все частіше лунають та не завжди зустрічають належний спротив, відкриті заклики до самосуду та погрози смертю злодіям, грабіжникам та вбивцям, все більше зростає озлобленість... Всюди пишуть про зростання злочинності. Однак, ні в якому разі М.Н. Гернет не підтримує ідею про відновлення смертної кари [14, с. 4-5].

Далі автор наводить цифри страчених з 1906 по 1909 рік, які, за його словами, царський уряд тримав у таємниці. Так, на кожен з чотирьох років приходилось не менше 1200 смертних вироків, а на 1908 – 2000. Страчено було: в 1906 – 574 особи, в 1907 – 1139, в 1908 – 1340, в 1909 – 717. Він засвідчує, що в жодній країні народ так не прагнув скасування смертної кари як в Російській Імперії. [14, с. 12-16]. Далі М.Н. Гарнет, як безпосередній очевидець тих подій стверджує, що після оголошення війни та заборони торгівлі вином число злочинів стало швидко знижуватись: з 1912 по 1916 рік кількість утримуваних у тюрмах знизилась з 183.949 до 137.333 осіб (наводяться відомості за кожен рік). Крім цього, війни зменшують рівень злочинності загалом (призов чоловічого населення обмежує можливість вживати спиртні напої), але збільшує злочинність неповнолітніх (залишаються без нагляду) [14, с. 19-21]. Таким чином, підтверджуються наші попередні висновки щодо зниження рівня злочинності при відносно стабільному соціально-економічному становищі в державі і щодо ключової ролі революційних та їм подібних подій у динаміці злочинності.

Можна підтвердити як беззаперечний факт, що дійсно однією з найістотніших властивостей людської поведінки є те, що вона соціальна за своєю суттю, формується і реалізується суспільством. Поведінка відображає процес соціалізації людини, передбачаючи адаптацію до соціального середовища з урахуванням індивідуальних особливостей особи [15, с. 52].

Висновки. Таким чином, нами проаналізований стан злочинності в Російській Імперії у період з 1902 по 1912 рік за статистичними та науковими працями та в період з кінця XIX століття до середини 1917 року – за свідченнями очевидця цих подій. Узагальнено основні показники злочинності та деякі економічні показники в табличній формі. Виявлено значущий кореляційний зв'язок між сумою державних розходів на душу населення та кількістю засуджених на 100 000 населення, встановлено кількісну міру такої залежності. З'ясовано вирішальну роль соціального напруження та революції, як його наслідку, в генезі основних показників злочинності.

Список використаних джерел:

1. Гернетъ М.Н. Соціальные факторы преступности / Приватъ-доцент М.Н. Гернетъ – Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1905. – 203 с.
2. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / [сост. и предисл. В.С. Овчинского] – М.: ИНФРА-М, 2004. – VIII, 391 с. – (Библиотека криминолога).
3. Кетле А. Человек, развитие его способностей или опыт общественной физики / А. Кетле – СПб.: Изд-во И.О. Бакста, 1865. Т.1. – 189с.
4. Статистическое описание Россійской Имперіи въ нынѣшнем ея состояніи с предварительными понятіями о Статистикѣ и с общимъ обзорѣмъ Европы въ Статистическомъ видѣ, ... Е. Зябловскаго. Изданіе второе, исправленное и дополненное. Часть I, II. – Санктпетербург: В Морской Типографіи, 1815. – 214 с.; Часть III. – Санктпетербург: В Типографіи Правительствующаго Сената, 1815. – 401 с.; Часть IV і V. – Санктпетербург: В Типографіи Правительствующаго Сената, 1815. – 536 с.
5. Статистическія таблицы Всероссійской Имперіи, или физическое, политическое статистическое начертаніе Россіи, Съ XIX Столѣтія, изъ новѣйшихъ писателей извлеченное. – Москва: Въ Губернской Типографіи у А. Рѣшетникова, 1807. – 109 с.
6. Статистическое обозрѣніе Россійской Имперіи. Составил В. де Ливрон, Действительный член Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Изданіе Картографическаго заведенія А. Ильина. – С.-Петербург: Печатано в Типографіи Товарищества «Общественная польза», по мойке №5, 1874. – 355 с.
7. Ежегодникъ Россіи. 1904 г. (годъ первый). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1905. – 404 с.; Ежегодникъ Россіи. 1905 г. (годъ второй). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., Типо-Литографія Н.Л. Ныркіна. Изм. полкъ, 7 рота, д. № 13, 1906. – 749 с.; Ежегодникъ Россіи. 1906 г. (годъ третій). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., Типографія Т-ва Андерсона и Лойцянскаго. Вознесенскій пр., 53, 1907. – 480 с.; Ежегодникъ Россіи. 1907 г. (годъ четвертый). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1908. – 561 с.; Ежегодникъ Россіи. 1908 г. (годъ пятый). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1909. – 665 с.; Ежегодникъ Россіи. 1909 г. (годъ шестой). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1910. – 670 с.; Ежегодникъ Россіи. 1910 г. (годъ седьмой). – С.-Петербургъ: Центральный Статистическій Комитетъ М.В.Д., 1911. – 553 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1911 г. (годъ восьмой). – С.-Петербургъ: Изданіе Центрального Статистическаго Комитета М.В.Д., 1912. – 712 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1912 г. (годъ девятый). – С.-Петербургъ: Изданіе Центрального Статистическаго Комитета М.В.Д., 1913. – 644 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1913 г. (годъ десятый). – С.-Петербургъ: Изданіе Центрального Статистическаго Комитета М.В.Д., 1914. – 724 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1914 г. (годъ одиннадцатый). – Петроградъ: Изданіе Центрального Статистическаго Комитета М.В.Д., Типографія Штаба Петроградскаго Военнаго Округа, 1915. – 701 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1915 г. (годъ двѣнадцатый). – Петроградъ: Изданіе Центрального Статистическаго Комитета М.В.Д., 1916. – 659 с.; Статистическій ежегодникъ Россіи. 1916 г. (годъ тринадцатый). Выпускъ 1-ый – Москва-Петроградъ: К.В.Д. Центральный Статистическій Комитетъ, Типографія Моск. Сов. Раб. Солд. и Кр. Деп. Петровка, 26, 1918. – 485 с.
8. Юбилейный сборникъ Центрального Статистическаго Комитета. L 1863 (30/IV) 1913. – С.-Петербургъ: К.В.Д. Центральный Статистическій Комитетъ, 1913. – 330 с.
9. Сводъ статистическихъ свѣдѣній по дѣламъ уголовнымъ, производившимся въ 1875 году въ судебныхъ учрежденіяхъ, дѣйствующихъ на основаніи уставовъ 20 ноября 1864 г. Изданіе Министерства юстиціи. В трехъ частяхъ – С.-Петербургъ: Въ Типографіи правительствующаго сената, 1876. – 498 с.; Сводъ статистическихъ свѣдѣній о подсудимыхъ, оправданныхъ и осужденныхъ по приговорамъ общихъ судебныхъ местъ, судебно-мировыхъ установлений и учреждений, образованныхъ по законоположеніямъ 12 июля 1889 года ... – Петроградъ: Министерство юстиціи, 1873 – 1912.
10. Военно-статистическій ежегодникъ арміи за 1910 годъ.- С.-Петербургъ: Военная Типографія (въ зданіи Главнаго Штаба), 1911. – 486 с.
11. Военно-статистическій ежегодникъ арміи за 1911 годъ.- С.-Петербургъ: Изданіе Главнаго Штаба, Военная Типографія Императрицы Екатерины Великой (въ зданіи Главнаго Штаба), 1913. – 581 с.;
12. Военно-статистическій ежегодникъ арміи за 1912 годъ.- С.-Петербургъ: Изданіе Главнаго Штаба, Военная Типографія Императрицы Екатерины Великой (въ зданіи Главнаго Штаба), 1914. – 519 с.

13. Жданов В.Г. Алкогольный и наркотический террор против России / В.Г. Жданов // Соратник. – 2002. – № 2 (75) – февраль. – С. 5-6.

14. Гернетъ М.Н. Революція, ростъ преступности и смертная казнь / Проф. М.Н. Гернетъ – Москва: Издательство «Начало», 1917. – 30 с.

15. Гарасимів, Т. З. Соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Гарасимів Тарас Зеновійович; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2010. – 458 с.

МАСЛІЙ І. В.,
здобувач
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.37

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРИ ЗЛОЧИННОСТІ У ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті обґрунтовано поняття злочинності у фінансово-економічній сфері та запропоновано структуру системи злочинів, які доцільно віднести до злочинів у фінансово-економічній сфері. Доведено, що злочинність у фінансово-економічній сфері являє собою сукупність однорідних протиправних, суспільно небезпечних, корисливих, таких, що спричиняють істотну матеріальну шкоду внаслідок посягань на встановлений порядок управління економічними процесами, економічний розвиток держави, стан фінансової безпеки діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність. Запропоновано віднести до таких злочинів: злочини проти власності; злочини у сфері господарської діяльності; інші злочини економічного характеру.

Ключові слова: злочинність, фінансово-економічна сфера, кримінологічна характеристика.

В статье обосновано понятие преступности в финансово-экономической сфере и предложена структура системы преступлений, которые целесообразно отнести к преступлениям в финансово-экономической сфере. Доказано, что преступность в финансово-экономической сфере представляет собой совокупность однородных противоправных, общественно опасных, корыстных, таких, которые причиняют существенный материальный вред вследствие посягательств на установленный порядок управления экономическими процессами, экономическое развитие государства, состояние финансовой безопасности деяний, за которые предусмотрена уголовная ответственность. Предложено отнести к таким преступлениям: преступления против собственности; преступления в сфере хозяйственной деятельности; иные преступления экономического характера.

Ключевые слова: преступность, финансово-экономическая сфера, криминологическая характеристика.

The concept of crime in financial and economic sphere is grounded and the structure of system of crimes, which should be attributed to the crimes in financial and economic sphere is proposed in the article. There proved that the crime in financial and economic sphere represents a set of acts which are: homogeneous illegal, socially dangerous, selfish, such that cause substantial material damage as a result of infringements of the established order of management of economic processes, economic development of the state, the financial security, for which criminal responsibility is contemplated. There proposed to attribute to such crimes: crimes against property, crimes in sphere of economic activity; other crimes of an economic nature.

Key words: crime, financial and economic sphere, criminological characteristics.

Вступ. Злочинність у фінансово-економічній сфері супроводжує трансформаційні процеси у економіці України. Кількість вчинених злочинів, їх склад зазнає змін відповідно до міри і ступеню наявності кризових явищ у економіці, керованості з боку держави процесами розвитку економіки, становлення і функціонування фінансової системи.

Ці загальні положення підтверджує статистика правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ. Однак, при аналізі кількісних показників слід враховувати зміни у структурі економічної зло-

